

A kézművesipari struktúra kialakulása Veszprém megyében a XVI–XIX. században

BARTÓCZ JÓZSEF

Kezdetben minden egyes házban megvolt a gazdaság egész alapja, a termelés központja. Az ipar a nők házi mellékfoglalkozása volt. Ennek a helyzetnek a felbomlásakor az egyféle munkára specializált dolgozó, mint a szerszám tulajdonosa jelent meg. Ez az állapot már feltételezi a háztartástól függetlenített kézművesmunkát, összekapcsolva a céhes testületi rendszerrel.¹

Hazánkban a céhes szervezetek már a középkorban kialakultak, de újabb lendületet a szervezkedés a török megszállás után vesz. A XVIII. században a céhek másodvirágzásnak indultak, s az átmenet a manufaktúrába, illetve a kapitalizmusba csak a XIX. század közepe táján gyorsult fel.

A céhek alapján véve megmaradtak szakmai érdekképviselői szervezeteknek, annak ellenére, hogy a maguk korában számos közösségi munkába bekapcsolódtak, a vár és város védelmén kívül szerepük volt a városi nagyobb tanácsban, a tűzoltásban, az egyházi szertartásokban. A maguk körében – a céhtagság felett – korlátozott bíráskodási jogkört is gyakoroltak, büntettek. Bizonyos szociális, caritatív feladatokat is végeztek, a beteg mesterek, legények, inasok ápolását, az özvegyek gyámolítását, a temetést. Ebben a korban más, önkéntes társulások működésében is feltalálhatók a közösségi vonások. Pl.: a hegyközségi Articulusok közösen épített útról, a termés közös őrzéséről is szólanak.²

A kézművesek tekintélyét, a társadalom megbecsülését jelzi az „iparkodó” szó, amely nyelvünkben a mai napig is szorgalmas, serény ember jelent.

A céhek működése általában megmaradt székhelyük, s annak piaci vonzásában, de nem váltak nagyobb területi, vagy szakmai érdekképviselővé. Tudunk arról, hogy egyes céhek, így pl. a nagybányai ötvösök már a XVII. század elején kapcsolatot tartottak más városok ötvöseivel a kontárok elleni harcban, de ugyanakkor tilos volt nekik a városokon kívül munkát végezni.³ Az is tudott, hogy a dunántúli csapó-céhek küldöttei 1744-ben Pápán összegyűltek a mesterség problémáinak megbeszélésére.⁴ Az is gyakori volt, hogy a céhek egymásnak „kölcson” adták szabadalmukat.

Mind ezek ellenére meg lehet állapítani, hogy a céhek helyi szervezetek voltak, s nem váltak országos érdekképviselővé, politikai erővé. A hírközlés és a közlekedés nehézségei, lassúsága sem tette ezt lehe-

tővé. A világ dolgairól is leginkább a vándorló legények – gyakran torzított – elbeszéléseiből értesültek.

A legényekben – helyzetüknél fogva – nagyobb hajlam volt a szervezkedésre, különösen a verseny kiéleződése, s ezzel párhuzamosan a legények és inasok helyzetének romlása miatt. A céh viszont éberrel ügyelt, hogy a legények csak az atyamester felügyelete alatt tarthassanak gyűlést.

A céhek viszonylagos elszigeteltsége ellenére a privilégiumok hasonlósága, az egyház és a világi hatóságok befolyásának egységes érvényesülése következtében is, a céhek működése az egész országban hasonló problémákat vet fel. Ezért is lehetséges általános kérdéseket egy megye céhes anyagára támaszkodva vizsgálni.

Ennek a tanulmánynak a célja annak bemutatása, hogy a történelmi Veszprém megyében mely tényezők hatására, milyen időrendben alakultak ki a kézműipari céhek, s azok szakmai struktúrája.

Ezt az anyagot metodikai kísérletnek is tekinthetjük egy olyan módszer kidolgozására, amely a céhszervezetek összefoglaló adatainak felhasználásával általánosan is alkalmas a kézművesipari struktúra kialakulásának ismertetésére, az iparosodás mértékének számítására, valamint kapacitások mérési kísérleteire.⁵ Ehhez a következőkben bemutatott anyag mintavételnek is tekinthető.

Az országosan ismert céhszervezetből a történelmi Veszprém megyében 162 céhre (az országos adat 4%-a) terjed ki vizsgálatunk. A magyar céhszervezetekben 220 szakmáról tudunk, a Veszprém megyei céhekben csak 46 féle mesterség fordul elő. (23%)⁶

A tárgyalt anyagban kénytelenek vagyunk adatainkat statikusként kezelni – nem tudván minden változást végigkísérni – és egy céhszervezet fennállására (működési idejére) el kell fogadnunk a forrásanyagok adatait, jöllehet a két ismert időpont között különféle, de elsősorban háborús okok miatt lehetett hosszabb-rövidebb szünet. Ott, ahol a forrásanyag egyetlen időpontról ad csak felvilágosítást, feltételezzük, hogy az illető szervezet a céhek törvényes megszüntetéséig létezett. Az említett 162 Veszprém megyei céhszervezetet is ezen a módon számoltuk össze.

Ahhoz, hogy a kézművesipari struktúrát a céhes ipari szervezetekben megközelíthessük, alapvetően két dolgot kell vizsgálni:

– a társulási formákat a szakmai előfordulásokkal, valamint

– az iparcsoportok képzésének lehetséges módszereit.

Társulási formák, a szakmák előfordulásai

A megye céhszervezeteiben hatféle társulási típust lehet megkülönböztetni:

a) *Szakkéh* csak egy szakma mestereit tömöríti (asztalos, bognár, borbély stb.)

b) *Kettős céh* két, rendszerint rokonszakma szervezete (pl.: timár–tobak, ács–kőműves, molnár–pék)

c) *Társult céh* háromféle mesterséget tömörít. (pl.: kefekötő–kötélverő–szítás, lakatos–órás–puskaműves)

d) *Egyesült céh*nek nevezzük a négy szakmát egyesítő társulást. (pl.: asztalos–kovács–kádár–bognár)

e) *Vegyes céh* a négynél több szakmát egyesítő, más néven generáliscéh, gyakran egy település összes mestereinek társulása (Jákó), de előfordul céhes központokban is (Veszprém, Pápa), s van úgy, hogy egy népes szakkéh mellett a helyiség összes többi mesterei társulnak egy vegyes céhbe. Pl. Herenden volt egy takács- és egy vegyes céh.

f) *Körzeti céh*nek az olyan társulást hívjuk, amelyben nem egy város, vagy más település, hanem nagyobb területi egység mesterei társulnak közös céhbe. Ennek három fajtája ismeretes. Az egyik olyan mesterségeket egyesít, amelyekből sokan vannak (pl. Veszprém és környéke takácsok, Devecser és környéke csizmadiák), a másik a különféle vizek mellett levő

vízimolnárok területi céhei (Gaja és Bakonybér, Torna-Bitva és Hajagos vize molnárai). A harmadik típus több város (pl. Veszprém és Pápa asztalos, esztergályos, szítás, fésűs céh), egy járás (Veszprém felső járási kovács céh), sőt egy megye területére terjedt ki (Veszprém megyei kovács, molnár, takács céhek). A körzeti céhek mellett egyes helyeken ugyanabban a szakmában más helyi céhek is működtek. (Pl. Veszprém és Pápa asztalos céh mellett Veszprémben (1677–1865), és Pápán (1607–1856) is volt külön asztalos céh.

A különféle típusú céhszervezetek állandó változásban voltak, hol kettévált – hol társult a céhek egy része, a mesterek számától, a gazdasági helyzettől függően. Új szakmák is keletkeztek, illetve az addig nem céhes mesterségek némelyike céhbe tömörült.

A céhszervezetek magukban még nem alkalmasak arra, hogy a bennük szerveződött szakmák struktúrájára fényt derítsen, vagy valamiféle kapacitászámításhoz kiinduló adatokat szolgáltatthasson. Ezért a céhek száma mellett fontos annak meghatározása, hogy az ismert 162 megyei céhben a különféle szakmák hány-szor fordulnak elő. Tehát az egynél több szakmás céheket egyszakmás, szakkéhekre (céhegység) kell átszámítani. Ezzel a módszerrel a megyében 216 szakmai előfordulást, azaz céhegységet találtunk.

Iparcsoportok képzésének módszerei (struktúra)

A „Céhkataszter” osztályozási rendszerében az Erdély és Horvát-Szlavónia nélküli történelmi Magyarország és Veszprém megye kézművesipari struktúráját az 1. sz. táblázatba foglaltuk.⁷

1. sz. táblázat

Ipari csoport	Megnevezés	Ország	Veszprém megye	
		%	céh	%
1.	Élelmiszer- és vegyipar	10,9	14	8,8
2.	Fém, fémfeldolgozó és fegyver	7,1	11	6,9
3.	Bőr és bőrfeldolgozó	22,2	24	15,0
4.	Textil és textildolgozó	23,9	59	36,9
5.	Építőanyag, építőipar	9,5	24	15,0
6.	Egyéb kézművesipar	4,1	9	4,4
7.	Szolgáltatóipar, közl, keresk.	3,1	2	1,2
8.	Mezőgazdaság	0,5	–	–
9.	Csoporthoz nem köthető, vegyes	18,7	19	11,8
Összesen		100,0	162	100,0

Az arányok nagyságrendje a megyében nagyvonalakban egyező az országgal, mivel a bőr és textil (3. 4. csoport) aránya mindkét megoszlásnál hasonló nagyságú (46,1, illetve 51,9%), mégis a fent bemutatott csoportosítás két okból sem alkalmas a kézművesipari struktúra pontos vizsgálatára:

– Egyrészt az egyes csoportokban keverednek a szakmák, mint az 5. és 7-ben, továbbá nem tekinthető szakmai bontásnak a 6. csoport, s teljesen bizonytalan a 9. csoport tartalma, holott a céhek jelentős része van idesorolva. (18,7, illetve 11,8%.)

– Másrészt ez a csoportosítás nem alkalmas a *ma*

alkalmazott ipari struktúra vizsgálatára, a folyamatos összehasonlítására.

Ezért a kézművesipari szakmákat, a céhes ipar struktúráját helyesebb az egységes ágazati osztályozás rendszerében vizsgálni. Az egységes ágazati osztályozási rendszert hazánkban 1976. óta kötelezően alkalmazzák.⁸ A kézművesipari adatokat ebben a tanulmányban négyszámjegyes, azaz *szakágazati* bontásig használjuk. A négyjegyű szám rendszere a következő: 1. számjegy a *népgazdasági ágazatot*, a 2. ezen belül az *ágazatot*, a 3. az *alágazatot*, s végül a 4. számjegy a *szakágazatot* jelenti.

Az egyes céhes szakmákat – a céhkatasztertől eltérően – mi ebbe a rendszerbe soroltuk. Pl. az 1713 számot kapta az asztaloszakma, ahol is (1)1 = ipari népgazdasági ág, (2)7 = könnyűipari ágazat, (3)1 = felfeldolgozó alágazat, (4)3 = bútorigipari szakágazat.

Említettük már, hogy vizsgálatainkat a történelmi Veszprém megye adataira támaszkodva végezzük, s ott ahol erre megfelelő adat áll rendelkezésre, országos értékekkel is hasonlítjuk. Az országos adatok mindig az Erdély és Horvát-Szlavónia nélküli történelmi Magyarországra vonatkoznak.

Veszprém megye kézművesipari struktúrája

A mesterségek gyakorlásának helyileg két alapvető feltétele volt, a megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyag, valamint a készítmények értékesítési lehetősége. A megyében mindkét feltétel megtalálható volt. Számos vásárhely kínálta az értékesítési lehetőséget, a veszprémi vásárról már Szent László korában is van adatunk.⁹ Nagyvázsony (Vásony) 1478-tól mezőváros, s évente hat vásárt tartott. Nagyon híresek voltak a pápai vásárok is. A török alatt a megyei végvárok is számos kézművest igényeltek. A fával dolgozó mesterségek művelőit (asztalos, ács, bográn, csutorás, kádár) a Bakony erdősegei látták el fával. Az állattenyésztés adta a bőrrel, gyapjúval dolgozó mesterségek anyagát. Elegendő fonalat fontak a megye lányai, asszonyai a termelt kenderből, lenből a takácsoknak, de akadt elegendő hamuzsír is a vászon fehérítéséhez.

A kolostorokat alapító királyi adománylevelekben már számos mesterség nyomait megtalálhatjuk. Az Árpád-házi királyok okleveleiben már a XIII. század elején találunk mesterségre vonatkozó megyei adatot: 1270-ben V. István Máté aranyművesnek adja az utód nélkül elhalt Salamonnak Zarberen (Vörösberény) falusiak által elfoglalt ottani földet.¹⁰ Ezután 1295-ben történik említés veszprémi iparosokról, nevezetesen csizmadiáról és ötvöséről. Egy 1425-ben kelt oklevélünk már a következő mesterségeket említi a városban: hentes, tímár, szabó, ács, kovács, varga.¹¹

Ismeretes, hogy már a XIV. században a veszprémi vár alatt jelentős település volt, a vizek mellett lisztmalmok, és kallók működtek, mégis a céhes ipar szer-

vezeteiről fennmaradt írásos és tárgyi emlékek, tömegeiben a Szathmári béke utáni időkről maradtak fenn.

A céhekről szóló forrás nem minden esetben a céhlevél (privilégium). Számos esetben más céhírat, vagy tárgy bizonyítja a céhszervezet egykori működését.

A privilégiumok zömét meggyénkben is a király, illetve más földesúr, vagy más céhszervezet adta. Az egyes céhes központokban azonban más és más volt a helyzet.

A *veszprémi céhek* zömében ugyancsak a királytól nyerték szabadalmaikat, de jelentős a más céhektől „kölcsonvett” privilégium is.¹²

Devecserben a legtöbb céhszabadalmat a földesúr adta ki, de később a király adott újat. Számos céh más céhtől kapta szabadalmát. A csizmadiák három céhlevelét ismerjük. Közülük a legkorábbi 1676-ban a földesúrtól, 1768-ban, majd 1825-ben a királytól kapták.

Várpalota céheinek legtöbb szabadalmát a király erősítette meg, de elsődlegesen más céhtől vették kölcsön. Pl. a csizmadiák 1700-ban más céhtől nyertek szabadalmat, amit 1770-ben királyi privilégium váltott fel. A kardkészítők is más céhtől (Veszprém) kölcsönöztek szabadalmat 1713-ban, s ezt használták 1779-ig, amikor a király adott újabbat.

Pápa céheinek jellemzője, hogy sok a földesurak által adományozott céhszabadalom, huszonötösör fordul elő. A pápai céhek egymást követő privilégiumai jól szemléltetik a hatalmi viszonyok változásait. A bognárok 1626-ban a földesúrtól kaptak szabadalmat, amit 1660-ban és 1698-ban az örökösök újra megerősítettek és csak 1770-ben részesültek királyi szabadalommal. A gombkötőknek a város adott céhlevelet először 1599-ben, s ezt 1676-ban földesúri privilégium váltja fel. Érdekesek a szűrszabók szabadalmai: először 1510-ben az erdélyi fejedelemtől nyertek privilégiumot, 1660-ban a földesúrtól, s csak 1765-ben a királytól.

Nagyvázsonyban két céh első szabadalma a várkapitánytól volt: a csizmadiáké 1657-ből és a takácsoké 1692-ből.

Zirci céheknek csak királyi szabadalomleveleit ismerjük.

Ezek után vegyük számba a megye céheinek mennyiségi adatait: először a céhek számát, területi megoszlását, majd a lakossági adatokkal képzett céhsűrűséget, illetve az iparosodás arányait összehasonlítjuk más, ismert értékekkel.

A megyében – 162 céhszervezet dokumentálható. Ezek 8 ipari közponban és 29 egyéb helységben, összesen 37 székhelyen működtek – ha a körzeteket is helységnek tekintjük.¹³

Ludovico Nagy 1828-ban megjelent művében¹⁴ Veszprém megyében egy várost (civitas), 9 mezővárost (oppidas), 170 falut, továbbá 236 egyéb települést említ. Tárgyunk szempontjából Veszprém várost és 7 mezővárost – mint kézművesipari központokat – kiemelten kezelünk. Két mezővárosban (Mezőko-

márom és Marcaltő) adataink szerint ném volt céhszervezet.

Az alábbi 2. táblázatban bemutatott részletezés szerint a céhszervezetek háromnegyede a megyében 8 településen összpontosult. Ezekben a helyeken átlagosan 15 céh volt, míg a 29 más céhes helyre egyenként

1,5 (tizedrész annyi) céhszervezet jutott. A megye céheinek lajstromát a társult szakmákat a céhkataszter és az egységes ágazati osztályozás szerinti iparcsoport bontását, továbbá a dokumentálható adatok időrendjét az 1. sz. Függelék tartalmazza és az 1. sz. ábra szemlélteti.¹⁵

2. sz. táblázat

Sorsz.	Helység	Céhek száma	Megoszlás %
1.	Veszprém (város)	37	23
2.	Devecser	13	8
3.	Palota (Vár)	14	9
4.	Pápa	30	19
5.	Túskevár	2	1
6.	Vásárhely (Somlyó)	4	2
7.	Vázsony (Nagy)	13	8
8.	Zirc	7	4
Egy város és hét mezőváros		120	74
29 Faluban (Pagi)		42	26
37 helyen összesen		162	100

A megye céheinek társulási formáit a 3. sz. táblázat részletezi. A céhek kétharmada szakcéh, de igen jelentős a nem szakcéh (36,9%), azaz a nem egy, hanem több szakma társulása. A táblázatból látható, hogy a kézművesipari központokban sokkal nagyobb

a szakcéhek aránya (72%), mint az egyéb helységeken (46%). Ebből következik, hogy az ipari struktúra vizsgálata megkívánja a céheken belül a különféle szakmák előfordulásának elemzését.

3. sz. táblázat

Sor-szám	Helység megnevezése	Társulási formák						Össz. céh
		Szakcéh	Kettős céh	Társult céh	Egyesült céh	Vegyes céh	Körzeti céh	
1.	Veszprém	26	2	5	—	1	3	37
2.	Devecser	8	3	1	—	—	1	13
3.	Várpalota	12	—	1	1	—	—	14
4.	Pápa	23	5	—	1	1	—	30
5.	Túskevár	1	—	—	—	1	—	2
6.	Somlóvásárhely	3	—	—	1	—	—	4
7.	Nagyvázsony	7	3	2	—	1	—	13
8.	Zirc	3	1	1	2	—	—	7
9.	Egyéb helyek	18	3	—	—	2	19	42
Összes céh		101	17	10	5	6	23	162
Megoszl. %		63,1	10,6	6,3	2,5	3,1	14,4	100

Az előzőekben már említettük, hogy a szakirodalom 202 céhes szakmát ismer.¹⁶ Vizsgálataink során Veszprém megyében ebből 46-ot találtunk, azaz az ismert szakmák 23%-át. A Céhkataszter iparcsoportjá-

nak rendjében az országosan és a megyében található mesterségek (szakmák) az ismert céhes társulatokban iparcsoportonként a következő arányokban találhatók meg:

4. sz. táblázat

Ipar-csop.	Megnevezés	Országosan	Veszprém megyében	A megye aránya az országoshoz %
		előforduló szakmák száma		
1.	Élelmiszer és vegyipar	23	4	17
2.	Fém, fémfeldolg. és fegyver	33	8	24
3.	Bőr és bőrfeldolgozó	18	6	33
4.	Textil és textildolg.	40	13	32
5.	Építőanyag, építő, fa	26	10	38
6.	Egyéb kézművesipar	18	3	17
7.	Szolgáltatóipar, keresk., közl.	28	1	3
8.	Mezőgazdaság	6	—	—
9.	Csoporthoz nem köthető	10	1	10
Összesen:		202	46	23

A 46 szakma területi előfordulását a 2. sz. Függelékben részletezzük. Az egyes iparcsoportok országos és megyei előfordulásával kapcsolatban megállapítható, hogy a megye tulajdonképpen minden fontos szakmában rendelkezett a keresett iparosokkal. Az ipari centrumokban a megyében előforduló 46 féle szakma az alábbiak szerint volt megtalálható:

Helység	Szakma	%
Veszprém	41	89
Devecser	16	35
Várpalota	18	39
Pápa	32	69
Tüskevár	1	2
Somlóvásárhely	8	17
Nagyvázsony	15	33
Zirc	16	35
A megyében	46	100

Az adatok szerint csak Veszprém és Pápa tekinthető igazán kézművesipari centrumnak, mert itt a megyei szakmák 89, illetve 69%-a megtalálható volt. A két központ közül Veszprémben nem volt harisnyakötő, ötvös, üveges, vékony szabó és zubbonykészítő a céhes szervezetben ami azonban nem zárja ki, hogy működtek a városban e szakma művelői, mint másutt székelő céh filiális mesterei, vagy más elnevezésű főszakmájú

céhbe társultak. Pl. a molnárok céhének tagjai voltak a vízmérők.

Pápan a következő céhes mesterségek létezéséről nem ismerünk forrásanyagot: bádogos, csutorás, kardkészítő, kefekötő, kötélverő, nyereggyártó, órás, puskaagykészítő, szappanfőző, szíjgyártó, (ezek Veszprémben megtalálhatók), továbbá üveges és vékony szabó.

Egyéb helységeken — a 2. sz. Függelék alapján — inkább a működő, mintsem a hiányzó szakmákat érdemes vizsgálni.

A szakmai előfordulások vizsgálatának két indok van:

— egyrészt ezen az úton állapíthatók meg a gyakran és a ritkán előforduló szakmák, és általában a mesterségek szerinti megoszlás (l. 2. sz. Függelék összesen rovata), s így az ipari struktúra számításának alapadata,

— másrészt a szakmák előfordulásait kimunkálva kísérletet tehetünk — a mesterek, legények és inasok száma alapján — egy-egy szakma, vagy termék kapacitásának kiszámítására.

Adataink szerint¹⁷ a Veszprém megyei 46 szakmai előfordulásból 13 olyat találunk, amely a megyében csak egyszer fordul elő. Ezek: csutorás (Veszprém), fésűs (Veszprém–Pápa), harisnyakötő (Pápa), kefekötő (Veszprém), kötélverő (Veszprém), nyereggyártó (Veszprém, de a megyében volt 3 szíjgyártó is), órás (Veszprém), ötvös (Pápa), puskaagykészítő, szappanfőző (Veszprém), üveges (Nagyvázsony), vékony-

szabó (Devecser, de van a megyében 8 más szabócéh). Látható, hogy a ritka mesterségek a kézműipari centrumokban voltak.

A legerjedtebb szakma a 216 megyei előfordulásból 142 esetben található (65,7%), nagyságrend szerint az alábbi megoszlásban:

x takács	31
0 kovács	17
0 bognár	14
x csizmadia	10
x varga	10
+ molnár	9
* asztalos	9
* ács	8
* fazekas	8
x szabó	8 (szűrszabóval együtt 13)
0 kádár	6
* kőműves	6
* lakatos	6 összesen 142.

A mesterségek zöme a ruházatkodással függ össze (x), de jelentős a házcsinálással és ennek berendezésével foglalkozó szakmák aránya is (*). A többi elterjedt mesterség leginkább a földműveléssel függ össze (0).

Céhsűrűség, piac

Amikor a háziiparból a kézművesipar kifejlődött, a termék előállításának leginkább megrendelésre történt, a vevő és a kézműves közvetlen kapcsolatban volt. A tömeges igény és a fizetőképesség nagy árukeresletet hozott, egyre több iparos közvetlen kapcsolata szűnt meg a felhasználóval, a fogyasztóval, mivel az iparos raktárra termelt, hogy kellő választékkal jelenhessen meg árujával az országos vásárokon és hetipiácokon. A kézművesipari termelésbe ezzel belépett a kockázati tényező. Minőségben, árban, fazonban, ismeretlen fogyasztók igényeit úgy kellett kielégíteni, hogy minél kevesebb portékát kelljen visszahozni, s újra más vásárra szállítani – nem kevés fuvardíjon.

A vásárokon a céhes iparosnak nemcsak más városok céheinek készítményeivel kellett versenyezni, de a falusi háziiparosok egyes csoportjaival is. (Pl.: ácsok, bognárok, csutorások a faragóemberekkel, pékek a sütőasszonyokkal.)

A falusi iparosok az ún. landmajszterek – akiknek száma Bodó Sándor szerint a mezővárosi iparosság egyötödét is kiteszi¹⁸ csupán javító, szolgáltató tevékenységet folytattak, s így nem jelentettek versenytársat a vásároló céhes mestereknek. Annál élesebb volt a verseny a céhek és céhes mesterek között. A céhes iratok tele vannak a vásárokkal összefüggő vitákkal, kinek hol a helye, hány sátorral árulhat stb.

5. táblázat

Helység	Céhek száma	Redukált céh (mesterség)	Lakosság fő	10 000 lakosra jutó céh	Egy céhre	Egy red. céhre (szakmára)	Sorrend	
							jutó lakosok száma (fogyasztók)	céh
1. Veszprém	37	41	9 079	41	245	221	3	5
2. Devecser	13	16	2 805	46	215	175	2	4
3. Várpalota	14	18	3 994	35	285	222	4	6
4. Pápa	30	32	13 235	23	441	414	7	7
5. Tüskevár	2	1*	804	25	402	804	6	8
6. Somlón. hely	4	8	1 395	29	349	174	5	3
7. Nagyvázsony	13	15	1 897	68	146	126	1	1
8. Zirc	7	15	1 993	35	285	133	4	2
1–8 együtt	120	146	35 199	34	293	241	–	–
Egyéb helys.	42	70	135 406	0,3	3226	1936	–	–
Veszprém megye	162	*216	170 605	9,5	1053	790	–	–

*A több szakma is vegyes céh nélkül.

Számos céh részletesen szabályozta a céh helyét, a mesterek rangsorát az árulóhelyeken, sőt nemegyszer még a termék minőségébe is beleszóltak. Pl.: a veszprémi csutorások tiltották árulni a „cifra” csutorát. Egyes céheknel, mint pl. a szabóknál külön céhe volt a megrendelésre – és külön a vásárra dolgozóknak. A váltóművesek („Lonschneider”) megrendelésre, a vásárművesek („Marschneider”) vásárookra dolgoztak¹⁹

A következőkben bemutatjuk azokat a megyei adatokat, amelyekkel egy céhszervezetre egy-egy szakmára jutó lakosság lélekszámával (fogyasztókör), illetve 10 000 lakosra jutó céhszervezet számával, a céhsűrűséggel jelezzük az iparosodás mértékét. Időpontként olyan népességi adatokat választottunk, amikor a céhek zöme még feltételezhetően működött.²⁰

Az 5. táblázatból látható, hogy Pápa és Várpalota iparosodási mutatói sorrendben ugyanazt az eredményt adják mind az egy céhre, mind pedig az egy szakmára jutó lakos mutatószámában. Mégis a kapacitás- és struktúraszámítások céljaira szükség van mind a két mutatóra.

A 10 000 lakosra jutó céh számával a *céhsűrűség* határozható meg. Minél nagyobb a mutató, azaz minél több céh jut 10 000 lakosra, a céhsűrűség annál nagyobb.

Az egy céhre, illetve egy szakmára jutó lélekszám a *piac nagyságát*, a fogyasztók körét határozza meg. Minél kisebb az egy szakmára, illetve céhre jutó lélekszám, az iparosodás mértéke annál nagyobb. A

céhek számára vannak országos adataink is, amelyeket országrészenként vizsgálva azt látjuk, hogy a történelmi Magyarországon a XIX. szd. közepén a céhes kézművesipari szervezetek száma a lakossághoz viszonyítva a Dunántúlon volt a legnagyobb.²¹ A 10 000 lakosra jutó céhek száma tehát a céhsűrűség országrészenként az alábbi volt:

Duna-melléki kerület	5,19
Dunántúli kerület	6,34
Tiszán innen	3,74
Tisztántúl	1,92
Jászság, Kunság, Hajdúság	3,31.

A legsűrűbb céhhálózatú Dunántúli kerület 23%-kal haladja meg a Felvidéket is magába foglaló Duna-melléki kerületet, s a legritkább céhsűrűségű Tisztántúlnál több mint háromszor sűrűbb a céhhálózat.

Veszprém megye a 11 dunántúli megye között az egy céhre jutó lakosok száma alapján az 5. helyet foglalja el (Fényes-féle lakosságadatok), 1287 lakos jut egy céhre, Sopron megye messze megelőzi (833), valamivel jobb Moson megye (1192 fő). Két megye, Győr (1244) és Vas (1284) közel azonos, s csak egy jöttányival előzik meg a mi megyénket. A többi hat dunántúli megye sorrendje: Zala, Tolna, Fejér, Komárom s a két legkevésbé céhes megye Baranya (3230) és Somogy (3787).

Összefoglalva a dunántúli megyék sorrendje a következő volt:

Sor- szám	M e g y e	Lakosok száma (ezer) (Fényes-sz.)	Céhek száma (céhkatasz- ter)	Egy céhre jutó lakos
1.	Sopron	210	252	833
2.	Moson	62	52	1192
3.	Győr	102	82	1244
4.	Vas	298	232	1284
5.	Veszprém	206	175	1287
6.	Zala	299	180	1661
7.	Tolna	197	115	1710
8.	Fejér	184	92	2000
9.	Komárom	146	67	2194
10.	Baranya	252	78	3230
11.	Somogy	231	61	3787

Iparosok száma, kapacitás

Az iparosodás mértékét illetően a fentieknel még pontosabb adatokhoz juthatunk, ha megkíséreljük kiszámítani, hogy egy-egy céhben szakmánként mennyi

munkaerővel, tehát mesterrel, legénnyel, inassal lehet számolni.²² A számításoknál csak a céhes kézműiparost vehetjük számításba, de emlékezni kell, hogy emellett létezett még a céhes és céhen kívüli szakmákban is a falusi kézművesipar.²³

A kézművesek számának meghatározása – összeírás és statisztika hiányában azért is problematikus, mert egyes céhek vidéki mesterekkel felduzzaszthatták a létszámot, (s ennek nagysága csak egyedi, tüzetes vizsgálattal, a céhíratok tanulmányozása útján határozható meg), másrészt a XVIII. szd. második felétől jelentős számú, a városi tanácsoktól megtúrt kontármester és legény is dolgozott.²⁴

A mesterek, legények és inasok számának összeírásáról csak a Klauzál-féle összeírás ismeretes. Annál több adat található a céhíratokban. Szerencsére egyre gyakoribb az ilyen tárgyú publikáció is. A különféle mesterségek létszámadatait súlyozva,²⁵ viszonylagos pontossággal *átlagosan* egy céhben társult szakmában 23,5 iparost lehet számítani, amelyből 40% a mester, 40% a legény és 20% inas.²⁶ A mesterek száma szakmánként igen jelentős eltérést mutat. A ritka szakmákban nemegyszer csupán 2–6 mester van (cukrász, kefekötő, késes, könyvnyomó, bábos, rézőntő, szitás, sütő stb.) másutt a társult mesterek

száma ennek a sokszorosa (csizmadia, asztalos). Vannak szakmák, ahol nagyon kevés a legény (halász, hentes, szűrszabó), másutt meg többszöröse a mestereknek (ácsoknál hétszerese, borbélyoknál és fazekasoknál kétszerese, a kőműveseknél négyszerese). Mégis szakmánként az említett 23,5 fős létszám átlagosan jónak ítéltető, amit Veszprém megye vonatkozásában egy összehasonlítás is alátámaszt. Fényes²⁷ 1846-ban Veszprém megye lakosságát 206 062 főre teszi, s ebből 5148 kézművest tüntet fel, azaz a lakosság 2,5%-át. Ha a 6. sz. táblázat alábbi adatait vizsgáljuk²⁸ a már említett, szakmánként 23,5 fővel számolva, végeredményben ugyanazt az értéket kapjuk, ha a belső összetétel tekintetében – az ipari központokban – vannak is eltérések (Devecser), de az egész megye és a vizsgált települések zömének iparosodási aránya az összeírás és a számított módszerrel lényegében ugyanaz.

A megye ipari centrumaiban 7,9, illetve 7,3% az egész megyében pedig a két eredmény egyező, azaz a céhes iparosok aránya az össznépeséghez 2,5%.²⁹

6. táblázat

Veszprém vármegye iparosodása a XIX. század közepén

Sor-szám	Helység*	Lakosok száma	Fényes szerint		Szakmánként 23,5 fővel számított kézműves		
			összeírt fő	%	szakma	fő	%
1.	Veszprém civ.	12 276	1184	9,7	41	964	7,9
2.	Devecser opp.	3 400	416	2,2	16	376	11,1
3.	Nagyvázsony opp.	1 894	128	6,7	13	353	18,6
4.	Pápa opp.	16 182	960	5,9	32	752	4,7
5.	Somlóvhely opp.	1 800	128	7,1	8	188	10,4
6.	Várpalota opp.	6 400	448	7,0	18	423	6,6
7.	Zirc opp.	1 906	192	10,1	15	376	18,6
	1–7.	43 861	3456	7,9	143	3056	7,3
	Egyéb helységek	162 201	1692	1,1	73	2021	1,2
	Mege összesen	206 062	5148	2,5	216	5077	2,5

*Tuskevár az egyéb helyek adataiban van, mert az adatok nem tartalmazták a helység népességét.

Amennyiben valamely szakma kapacitását kíséreljük meghatározni, úgy a létszámot differenciáltan kell számításba venni. Példaként számítsuk ki a megye varga és csizmadia szakmáinak elméleti kapacitását. Az ismert céhes adatokat átlagolva azt lehet mondani, hogy a vargánál céhenként 24 mestert, 40 segédet és

12 inast, tehát 76 főt lehet számolni. A csizmadiáknál ugyanilyen alapon 140 mester, 90 segéd és 70 inas 300 fős céhtagság vehető számításba, de egyrészt a mesterek vásározása, az inasok nem szakmai felhasználása, valamint az új terméket készítő kapacitást céhenként korrigálni kell:

	varga	csizmadia
Teljes létszám céhenként	76	300
Mesterek vásárolása és egyéb miatt 24, illetve 140 fő 20%-a	- 5	- 28
Inasok után 50%, 12, ill. 70 után	- 6	- 35
<hr/>		
Marad termelőlétszám	65	237
Javításra le 40%	- 26	- 95
<hr/>		
Marad új készítményre fő	39	122
<hr/>		
Számításhoz kerekítve fő	40	120
10–10 megyei céhnél fő	400	1200

A megye kézműiparának „lábbeli kapacitása” elméletileg

	vargák (pár női cipő)	csizmadiák (pár csizma)
Hőbbiek szerint számított fő	400	1 200
Évi 2750 órával számított munkaóra	1 100 000	3 300 000
Egy pár munkaidőigénye	12	33
Kapacitás (pár lábbeli)	91 667	100 000
Egy számított fő pár/év	230	83

A céhes időben a „látástól vakulásig” napi átlagos munkaidőt 11 órára tehetjük. Figyelemmel az akkori sok egyházi ünnepre, az aratási szabadságra, betegségre, egy fő évi ledolgozott munkaidejét 250 napra, azaz 2750 órára lehet becsülni. Mivel a két mesterségben a termelés akkor még pusztán kézi erővel folyt, gépi kapacitást nem veszünk figyelembe. A kiválógatott főtermék és annak előállításához szükséges munkaidő:³¹ Egy pár közönséges csizma 33 óra, egy pár (pántos) női félcipő 12 óra.

Ha a megye lakosságát 206 000-nek vesszük, akkor a megye varga és csizmadia műhelyei nem egészen egy pár/fő lábbelit voltak képesek előállítani évente.

Kíséreljük meg országos adatokkal bemutatni a varga és csizmadiamesterek által együttesen, országosan előállított terméket, azaz a két szakma kapacitását, 1846-os lakossághoz viszonyítva.³²

Lakosok száma (ezer fő)	9769
Csizmadia és varga mester, legény, inas korrigált száma (fő)	49 280
Évi kapacitás (ezer pár lábbeli)	5700
Évente egy lakosra jutó termelés (pár)	0,58

A lassan elhaló és tevékenységét úgyszólván javításra korlátozott kisipar³³ helyét a modern gyáripár vette át. A termelés szédületes sebességgel futott fel. Már 1970-ben az ország 36,6 millió pár bőrlábbelit gyártott, azaz egy lakosra átlag 3,6 párat.

A megyei kézművesipari struktúra és időbeli kialakulása

Az ipari struktúra megyei adatait az egységes ágazati osztályozási rendszerben szakági bontásban az alábbiak szerint lehet rendezni:

7. sz. táblázat

Sor	Kódszám	Szakágazat	Szakmák száma	A szakághoz tartozó szakmák
1.	1461	fém-tömegcikk	6	kovács, kardkészítő, lakatos, órás, puskaműves, ötvös
2.	1517	finomkerámia	1	fazekas
3.	1617	háztart. kozmetika	1	szappanfőző
4.	1713	bútoripar	1	asztalos
5.	1714	egyéb fafeldolgozó	5	bognár, kádár, csutorás, esztergályos, puskaagykészítő
6.	1743	len-, kender-, jutaip.	2	takács, kötélverő
7.	1744	gyapjúipar	2	csapó, posztókészítő
8.	1746	rövidáruipar	1	gombkötő
9.	1747	kötszövőipar	2	harisnyaszövő, harisnyakötő
10.	1751	bőr- és szőrmeipar	7	szűcs, tímár, nyereggyártó, szijgyártó, kefekötő, szítás, fésűs
11.	1752	cipőipar	2	csizmadia, varga (cipész)
12.	1761	textilruházat	6	kalapos, süveges, szabó, szűrszabó, vékony szabó, zubbonyos
13.	1911	húsipar	1	mészáros
14.	1915	malomipar	1	molnár
15.	1916	sütő- és tésztaipar	1	pék
16.	2113	vegyes magasépít.	6	ács, kőfaragó, kőműves, cserepes, bádogos, üveges
17.	7121	fodrászat, kozmetika	1	borbély
			<hr/> 46 <hr/>	

A 46 szakma a 17 szakágazatban 217-szer fordul elő, amely 7 iparágban egyesül, amit a 8. sz. táblázaton a négyjegyű kódszámból az első kettő jelez. A táblázaton a szakmákat 100-nak véve iparági összehasonlásban az egységes ágazati rendszerben mutatja a megye kézművesipari struktúráját. A mesterségek zöme (86%) három iparágba sorolható: könnyűipar (61,5%), gépipar, illetve fém-tömegcikk (13,9%) és az építőipari kivitelezés (11,6%).

Területileg is minden helyen a könnyűipar részese a legnagyobb. A fém-tömegcikk-szakmákban – elsősorban a kovácsok miatt – a kisebb településeken a részarány a megyei átlagnál jóval magasabb: egyéb településeknél 25%, közel négyszerese a megyei átlagnak, de Várpalota és Somlóvásárhely is az átlag felett részesedik ebből az iparágból. Az építőipar aránya feltűnően magas Zircen (40%), de Pápán és Várpalotán is nagyobb az aránya a megyei átlagnál. Itt már bizonyos fokú specializáció is végbement. Az élelmiszeripar részarányát főleg a molnárok száma határozza meg, azt pedig a hajtóerő, a víz dönti el. A

vegyipar csak szappanfőzőt takar, lévén ez a „mesterség” nagyon sokáig a háztartáshoz tartozó tevékenység, érthető, hogy csak a megyeszékhelyen található. A személyi szolgáltatás (borbély) is csak a megye két legnagyobb városában fordul elő.

A továbbiakban szakágazati bontásban, (a 7. táblázat szerkezetében) vizsgáljuk a 217 szakmai előfordulást, (redukált céh) minden esetben a legkorábbi tárgyi, vagy írásos forrást véve figyelembe.

Az így rendszerezett időbeli adatok a 9. sz. táblázaton láthatók. A 217 redukált céh időbeli adatainak összefoglalása:

XVI. század	7 redukált céh	3,3 %
XVII. század	52 redukált céh	23,9 %
XVIII. század	112 redukált céh	51,6 %
XIX. század	46 redukált céh	21,2 %
Összesen:	217 redukált céh	100,0 %

Adataink zöme sajnos kései. A XVI–XVII. század-
ból mindössze az anyag egynegyedére van forrásanya-
gunk. Ismeretes, hogy a mohácsi vész előttről igen
kevés céhes dokumentum van, mégis feltételezhető,
hogy a megyei céhek az ismert dokumentumok keltét
már megelőzően is működtek.³⁴ Ennek ellenére
egy ilyen összefoglaló értékelésnél csak tömeges
forrásanyagra támaszkodhatunk, hiszen ismeretes,
hogy reprezentatív statisztikai módszer csak akkor
alkalmazható, ha a minta nem túl kicsi.³⁵

Az ilyen tömeges adatok, ha nem is tudják minden
céh valóságos, történelmileg hiteles alapítási idejét
megállapítani, arra alkalmasak, hogy a megmaradt,
illetve újraalapított céhek időrendjét ennek alapján
áttekinthessük.

A halmozott időrendi adatokat (a végigélést felté-
telezve a céhek megszűnéséig) a történelmi Veszprém
megyében előfordult 217 szakma százalékos arányai-
val a 10. sz. táblázat és a 2. ábra mutatja.

10. táblázat

*A történelmi Veszprém megye kézművesipari struktúrája halmozottan,
%-os bontásban, iparáganként.*³⁶

I	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	1970.
		sz á z a d v é g é n			
14. Fémtömegcikk	—	15,3	17,0	13,9	6,8
15. Finomkerámia	—	3,4	3,5	3,9	1,7
16. Házt. kozmetika	—	—	0,6	0,5	—
17. Könnyűipar	71,4	62,7	60,2	61,5	34,9
19. Élelmiszeripar	28,6	10,2	7,0	7,9	2,2
21. Építőipar	—	6,8	11,1	11,8	37,2
72. Szolgáltatás	—	1,6	0,6	0,5	7,3
Egyéb	—	—	—	—	9,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A XVI. századi hét céhalakulat, illetve szakma
kizárólag Pápán volt a megyében: a legkorábbi adat
1510-ből a szabó–szűrszabó céh latin nyelvű, az
erdélyi fejedelemtől nyert privilégiuma.³⁷

A XVI. században a hét szakmai előfordulás még
csak két iparághoz, a könnyű- és élelmiszeriparhoz
tartozott. A XVII. században sok új céh alakult, s már
ügyszólván minden iparág meghonosodott, a könnyű-
ipar részaránya továbbra is a legnagyobb. Az arányuk
lényegében a XVIII–XIX. században sem változtak.
Ellenben ha a statisztikai adatokból a magánkisiparok
megoszlása alapján bemutatjuk napjaink ilyen
struktúráját, azt látjuk, hogy az alapvetően megválto-
zott: a könnyűipar részaránya felére esett, az építő-
ipar háromszorosára nőtt a megyében. A céhek
megszűnésének idejére (1872.) számított kézműves-
ipari létszám 1970-re a magánkisiparosokkal össze-
hasonlítva (a termelőszövetkezetekben dolgozók nél-
kül) 76%-ra csökkent.³⁸

A céhek megszűnése után

A céhek megszűnésének két alapvető oka volt, a
kereskedelmi tőke és a technika behatolása a kézmű-
iparba és a mester és legények viszonyának romlása, a
patriarkális viszony megszűnése.

Marx szerint a tőke a régi termelési mód mellett
jelenik meg és nem elsősorban a városi ipart ragadja
meg, hanem a vidéki, nem céhes falvakban kezdi
működését.³⁹ Számos példát találunk erre a megye
céhes iparában is. A kereskedelmi tőke azzal hatol be
– közvetett módon – a céhek életébe, hogy versenyt
támaszt, sőt esetenként a nyersanyagokat monopoli-
zálja. Tipikus példa erre a veszprémi vargák esete: a
céh 1794. január 28-án kelt beadványában kér segítsé-
get a vármegyétől.⁴⁰ Ebben panasolják, hogy „min-
den Helységekben a zsidók a bőrt a mészárosokkal
előre kiárendálják... a méltóságos Uraságok pedig
szabadságot adnak a zsidóknak mindennemű haszon-

vételre... s haszonnal kívánják ismét eladni a megvásárolt bőrt. Elmondják még a beadványban, hogy amidőn Lepsényben a céh embere két bőrt vásárolt, az ottani zsidó az uraság hajdújával elvettette tőle. A gubacsot a veszprémi kereskedők vásárolták fel a vargák elől. Panaszolják: „három-négy padlást is megraknak véle annyira, hogy majd az épület le nem szakad, mert 200 bála is vagon egy helyen...” Így a kereskedők valósággal monopóliumhelyzetet teremtettek maguknak a bőrkikészítésnél.⁴¹

Sokkal később találkozunk olyan esettel, amikor a kereskedelmi tőke úgy hatol be a városi céhes iparba, hogy nagy tételben rendeli meg a céhtől a terméket, ezzel megszünteti az iparos és a fogyasztó közvetlen kapcsolatát, – piaci monopóliumot teremt, beiktatva magát a fogyasztó és a kézművesek közé. Példa erre a Veszprémi Csutorás Céh esete. Miután 1798–1808 között több mint 200 000 hadicsutorát (kulacs) szállítottak a céh mesterei az Óbudai és Marburgi Hadi Comissionának, 1809-ben már csak Mezey Mojzes kereskedő közbejöttével tudták lebonyolítani 30 000 hadicsutora szállítását.⁴²

A kereskedelmi tőke térhódításával párhuzamosan egyre romlott a viszony a mester és legényei, inasai között. Fokozódott a kizsákmányolás, még a XVIII. század derekán is 15 órát dolgoztak a mesterlegények, a céhmester által adott ellátás pedig egyre romlott. A

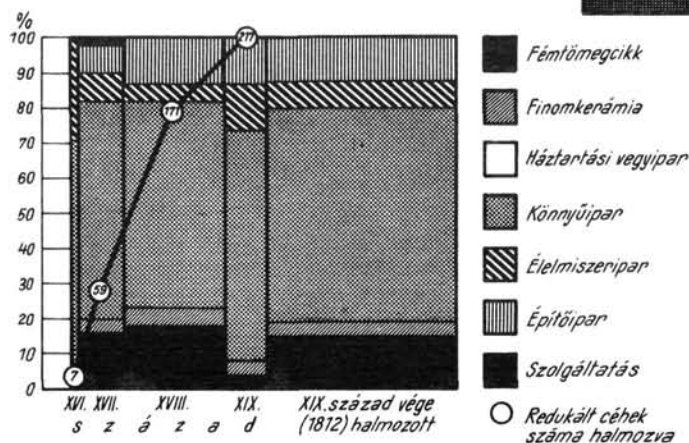
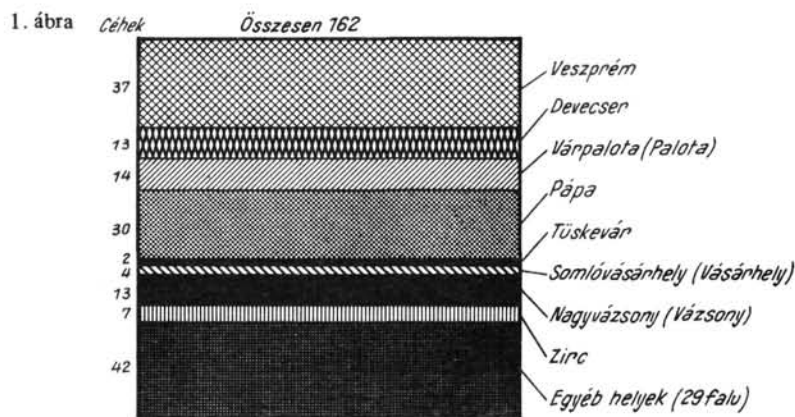
XIX. század közepén a béremelés mellett azt követelték a péklegények, hogy a főzelékre kapjanak feltétet (húst) és a lisztes zsák helyett ágyat. A mesterek a fizetésemelést megadták, de az ágyat nem. Indokolás: „még a zsákokról is alig bírlak benneteket felkelteni, még kevésbé, ha ágyba feksztök.”⁴³

A kereskedelmi tőke behatolása után egyes kézművesipari szakmák mesterei már bér munkát végeztek a kereskedők részére, majd kialakulnak a valóságos manufaktúrák, majd a gyárszerű üzemek.⁴⁴

A mesterek, illetve a céhek foggal-körömmel védtek érdekeiket, akadályozták a mesterré válást. „Régi szabadságukra” hivatkozva akadályozták a fejlődést. Mindezek erősítették azt a társadalmi igényt, hogy előbb csak korlátozzák a céhek működését, majd az 1872. évi VIII. tc. 83. §-a kimondta: 3 hó alatt valamennyi céh megszűnik. A céhek ipartársulattá alakultak, majd az 1884. évi ipartörvény előírása szerint ipartestületté szerveződtek át. A kézművesipar ezen intézményei a felszabadulás utánig működtek.

Az ipartestületek iratanyaga, évkönyveik és egyéb kiadványaik feldolgozása még hátralevő nemes feladat.

A munkát – a céhkataszterhez hasonlóan – a forrásanyag összegyűjtésével és számítógépes feldolgozásával kellene megindítani.

A történelmi Veszprém megye dokumentált kézművesipari céheinek jegyzéke székhelyek szerint

Sor- szám	Helység	Szakma	Iparcsoport céhkat.	Egységes	Időszak, amire adat van		
1.	Veszprém (37)	1. asztalos	5	1713	1677–1865		
		2. bognár	5	1714	1721–1884		
		3. borbély	7	7121	1664–1780		
		4. csapó	4	1744	1640–1891		
		5. csizmadia	3	1752	1665–1878		
		6. csutorás	5	1714	1726–1880		
		7. fazekas	6	1517	1700–1863		
		8. gomkötő	4	1746	1672–1864		
		9. harisnyaszövő	4	1747	1781		
		10. kalapos	4	1761	1763–1820		
		11. kádár	5	1714	1761–1874		
		12. kovács	2	1461	1756–1850		
		13. mészáros	1	1911	1779–1873		
		14. molnár	1	1915	1663–1867		
		15. pék	1	1916	1778–1874		
		16. posztókészítő	4	1744	1771		
		17. puskaagykészítő	2	1714	1676		
		18. süveges	4	1761	1857		
		19. szabó	4	1761	1688–1766		
		20. szappanfőző	1	1617	0000		
		21. szűcs	3	1751	1652–1882		
		22. takács	4	1743	1644–1841		
		23. varga (cipész)	3	1752	1706–1884		
		24. vegyes (gen)	9	1713		
		25. bádogos – esztergályos	5	2113 1714	1824–1873		
		26. tímár – tobak	3	1751	1692–1871		
		27. kardkészítő– nyereggártó– szíjgártó	9	1461	1727–1840		
		28. ács–cserepes– kőfaragó	5	2113	1703–1868		
		29. lakatos–órásh– puskaműves	2	1461	1676–1856		
		Veszprém és Pápa	30. asztalos	5	1713	1677	
			31. esztergályos– fésűs–szítás	9	1714	1846	
		Veszprém és környéke	32. takács	4	1743	1842	
			Veszprém megye	33. kovács	2	1461	1660–1802
				34. molnár	1	1915	1663–1763
		Veszprém megye felső járás	35. takács	4	1743	1712–1846	
			36. kovács	2	1461	1771	
			37. bognár–kovács	9	1714	1785	
2. Devecser (13)	38. asztalos	5	1713	1748			
	39. csapó	4	1744	1754			
	40. csizmadia	3	1752	1670–1866			
	41. fazekas	6	1517	1745			

		42. mészáros	1	1911	1726–1898
		43. szűcs	3	1751	1815–1873
		44. takács	4	1743	1696–1871
		45. varga (magy., ném.)	3	1752	1757–1853
		46. bognár–kádár	5	1714	1748–1853
		47. kovács– szíjgyártó	9	1751	1748–1827
		48. szabó (szűr, vékony)	4	1761	1677–1824
		49. ács– kovács– kádár	9	2113 1461 1714	1770
	Devecser és környéke Várpalota (14)	3. 50. csizmadia	3	1752	1768
		51. asztalos	5	1713	1810–1834
		52. csapó	4	1744	1700–1883
		53. csizmadia	3	1752	1700–1871
		54. fazekas	6	1517	1728–1838
		55. kovács	2	1461	1779
		56. posztókészítő	4	1744	1834
		57. szabó	4	1761	1698
		58. szűcs	3	1751	1702–1852
		59. szűrszabó	4	1761	1832–1862
		60. takács	4	1743	1699–1846
		61. varga (cipész)	3	1752	1699–1872
		62. bognár– kőműves	5	1714 2113	1626–1831
		63. ács–kőműves– kőfaragó	5	2113	1812–1853
		64. kovács–lakatos– szíjgyártó– kardkészítő	9	1461 1751	1713–1872
	4. Pápa (30)	65. asztalos	5	1713	1607–1856
		66. ács	5	2113	1770
		67. bognár	5	1714	1626–1868
		68. borbély	7	1721	1609–1775
		69. csapó	4	1744	1606–1831
		70. csizmadia	3	1752	1621–1843
		71. fazekas	6	1517	1650–1864
		72. gombkötő	4	1746	1598–1676
		73. harisnyakötő	4	1747	1782
		74. harisnyaszövő	4	1747	1819–1841
		75. irhatímár	3	1751	1836–1860
		76. kalapos	4	1761	1726–1767
		77. kádár	5	1714	1701–1845
		78. mészáros	1	1911	1552–1842
		79. molnár	1	1915	1570–1862
		80. ötvös	2	1461	1614
		81. pék	1	1916	1825–1843
		82. posztókészítő	4	1744	1769
		83. süveges	4	1761	1726–1861
		84. szabó (vásárműv)	4	1761	1510–1840
		85. szűcs	3	1751	1570–1844
		86. szűrszabó	4	1761	1767–1845
		87. takács	4	1743	1613–1836
		88. tímár	4	1751	1845
		89. varga (cipész)	3	1752	1582–1868
		90. vegyes (kováccsal)	9	1768–1853

		91. tímár—tobak	3	1751	1702—1845
		92. mészáros—tímár	9	1911	1842
		93. ács—cserepező— kőfaragó— kőműves	5	1751 2113	1751 1698—1863
		94. kovács— lakatos	9	1517 1461	1613—1825
5.	Tüskevár (2)	95. takács	4	1743	1795
		96. vegyes (tételes)	9	1772—1876
6.	Somlóvásárhely (4)	97. csizmadia	3	1752	1682—1778
		98. kádár	5	1714	1715—1732
		99. takács	4	1743	1712—1826
		100. asztalos— kovács—kádár— bognár—lakatos	4	1713 1714 1461	1671
7.	Nagyvázsony (13)	101. csizmadia	3	1752	1657—1845
		102. fazekas	6	1517	1706—1796
		103. molnár	1	1915	1716
		104. szabó	4	1761	1691—1768
		105. szücs	3	1751	1834
		106. takács	4	1743	1692—1881
		107. varga (magy., ném.)	3	1752	1706—1875
		108. vegyes (generális)	9	1770
		109. bognár—kádár	5	1714	1693—1871
		110. csizmadia— varga (magy.)	3	1752	1770
		111. kovács—lakatos	2	1713	1770
		112. asztalos—ács kőműves	5	2113	1799—1880
		113. kovács—lakatos— puskaműves	2	1461	1743—1866
8.	Zirc (7)	114. szabó	4	1761	1775—1820
		115. takács	4	1743	1775—1820
		116. varga (cipész)	3	1752	1775—1820
		117. molnár— pék	1	1915 1916	1776—1820
		118. bognár—kádár— kovács	9	1461 1714	1775—1820
		119. asztalos— bádogos— üveges— lakatos	9	1713 2113	1775—1820
		120. ács—cserepező kőfaragó— kőműves	5	2113	1781—1880
9.	Ajka és kör- nyéke (1)	121. bognár—kovács	9	1461 1714	1824
10.	Berend és Tósok (2)	122. szabó	4	1761	1770—1847
	Berend és környéke	123. takács	4	1743	1770—1820
11.	Berhida és környéke (1)	124. takács	4	1743	1764—1888
12.	Balhás és környéke (1)	125. takács	4	1743	1871
13.	Peremarton és környéke (1)	126. vegyes (tételes)	9	1696—1847

14.	Csajág és környéke (2)	127. csizmadia	3	1752	1770–1893
	Csajág és Főkajár	128. takács	4	1743	1824–1825
15.	Csernye (1)	129. takács	4	1743	1846–1870
16.	Csesznek (1)	130. takács	4	1743	1717–1874
17.	Csögle (2)	131. takács	4	1743	1825–1844
	Csögle és környéke	132. bognár–kovács	9	1714	1776
	Szentgál (3)	133. bognár	5	1461	
		134. fazekas	6	1714	1776–1835
		135. takács	4	1517	1823–1836
		136. takács	4	1743	1796–1912 (!)
19.	Görzsöny (1) (Alsó Felső)	136. takács	4	1743	1791–1863
20.	Herend (2)	137. vegyes (tételes)	9	1846–1879
		138. takács	4	1743	1845
21.	Hidegkút és Tótvázsony (1)	139. takács	4	1743	1823
22.	Jákó (1)	140. vegyes (generális)	9	1853
23.	Kenese (1)	141. takács	4	1743	1802–1869
24.	Szt.kir.-szabadja (2)	142. bognár	5	1714	1768–1862
	Szt.kir.szab. és Vörösber.	143. takács	4	1743	1769–1874
25.	Lázi és körny. (1)	144. takács	4	1743	1825–1826
26.	Leányfalu (1)	145. fazekas	6	1517	1811–1816
27.	Városlőd (4)	146. csizmadia	3	1752	1769
		147. szabó	4	1761	1772–1836
		148. takács	4	1743	1755–1847
		149. varga (cipész)	3	1752	1769–1800
28.	Mencshely (2)	150. bognár–kovács	9	1714	1815–1874
				1461	
		151. takács–szabó	4	1743	1848
				1761	
29.	Takácsi (2)	152. takács	4	1743	1821–1892
		153. bognár–kovács	9	1714	1780–1820
				1461	
30.	Tapolcafő (2)	154. csapó	4	1744	1777
		155. takács	4	1743	1817
31.	Teszér (1)	156. molnár	1	1915	1849–1850
32.	Ugod (1)	157. takács	4	1743	1862
33.	Tótvázsony és környéke (1)	158. takács	4	1743	1770–1833
34.	Vaszar (1)	159. takács	4	1743	1770–1818
35.	Galya és Bakonyér (1)	160. molnár	1	1915	1843–1854
36.	Somlóvásárhely és Torna vize (1)	161. molnár–vízmester	9	1915	1729
37.	Torna, Bitva és Hajagos vize (1)	162. molnár	1	1915	1843–1863

2. sz. Függelék

A mesterségek (szakmák) előfordulása Veszprém megye céheiben

Sor- szám	Mesterség megnevezése	Egységes iparcsop.	Veszprém megye céheiben								Összesen
			Veszprém	Pápa	Várpalota	Devecser	Somlótóv. hely.	Nagyvázsony	Zirc	Egyéb helys.	
1.	asztalos	1713	1	1	1	1	1	1	1	2	9
2.	bognár	1714	1	1	1	1	1	1	1	7	14
3.	bádogos	2113	1	—	—	—	—	—	1	—	2
4.	ács	2113	1	1	1	1	—	1	1	2	8
5.	borbély	7121	1	1	—	—	—	—	—	—	2
6.	csapó	1744	1	1	1	1	—	—	—	1	5
7.	cserepező	2113	1	1	—	—	—	—	1	—	3
8.	csizmadia	1752	1	1	1	1	1	1	—	4	10
9.	csutorás	1714	1	—	—	—	—	—	—	—	1
10.	esztergályos	1714	1	1	—	—	—	—	—	—	2
11.	fazekas	1517	1	1	1	1	—	1	—	3	8
12.	fésűs	1751	1	—	—	—	—	—	—	—	1
13.	gombkötő	1746	1	1	—	—	—	—	—	—	2
14.	harisnyakötő	1747	—	1	—	—	—	—	—	—	1
15.	harisnyaszövő	1747	1	1	—	—	—	—	—	—	2
16.	kalapos	1761	1	1	—	—	—	—	—	—	2
17.	kardkészítő	1641	1	—	1	—	—	—	—	—	2
18.	kádár	1714	1	1	—	1	1	1	1	—	6
19.	kefekötő	1751	1	—	—	—	—	—	—	—	1
20.	kovács	1641	1	1	1	1	1	1	1	10	17
21.	kőfaragó	2113	1	1	1	—	—	—	1	1	5
22.	kőműves	2113	1	1	1	—	—	1	1	1	6
23.	kötélverő	1743	1	—	—	—	—	—	—	—	1
24.	lakatos	1641	1	1	1	—	1	1	1	—	6
25.	mészáros	1911	1	1	—	1	—	—	—	2	5
26.	molnár	1915	1	1	—	—	1	1	1	4	9
27.	nyeregyártó	1751	1	—	—	—	—	—	—	—	1
28.	órás	1461	1	—	—	—	—	—	—	—	1
29.	ötvös	1461	—	1	—	—	—	—	—	—	1
30.	pék	1916	1	1	—	—	—	—	1	—	3
31.	posztókészítő	1744	1	1	1	—	—	—	—	—	3
32.	puskaagykész.	1714	1	—	—	—	—	—	—	—	1
33.	puskaműves	1461	1	—	—	—	—	1	—	—	2
34.	süveges	1761	1	1	—	—	—	—	—	—	2
35.	szabó	1761	1	1	1	1	—	1	1	2	8
36.	szappanfőző	1617	1	—	—	—	—	—	—	—	1
37.	szíjgyártó	1751	1	—	1	1	—	—	—	—	3
38.	szítás	1751	1	1	—	—	—	—	—	1	3
39.	szűcs	1751	1	1	1	1	—	—	—	—	4
40.	szűrszabó	1761	1	1	1	1	—	1	—	—	5
41.	takács	1743	1	1	1	1	1	—	1	25	31
42.	tímár	1751	1	1	—	—	—	1	—	1	4
43.	üveges	2113	—	—	—	—	—	—	1	—	1
44.	varga (cipész)	1752	1	1	1	1	—	1	1	4	10
45.	vékonyszabó	1761	—	—	—	1	—	—	—	—	1
46.	zubbonykészítő	1761	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Összesen		41	32	18	16	8	15	16	70	216

Jegyzet: Nem tartalmazza a 6 vegyes céh ismeretlen szakmáit: (lásd 3. táblázat)

3. sz. Függelék

A Veszprém megyei kézművesipari mesterségek struktúrája az egységes osztályozási rendszerben

Mesterségek	Veszprém	Pápa	Váralota	Devecser	Somlóv. hely	Nagyvászony	Zirc	Más helységek	Összesen	Egységes osztályozási rendszer
kardkészítő	1	–	1	–	–	–	–	–	2	
kovács	1	1	1	1	1	1	1	10	17	
lakatos	1	1	1	–	1	1	1	–	6	
órás	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
ötvös	–	1	–	–	–	–	–	–	1	
puskaműves	1	–	–	–	–	1	–	–	2	
1. összesen	5	3	3	1	2	3	2	10	29	1461 Fémtömegcikk-gyártás
2. fazekas	1	1	1	1	–	1	–	3	8	1517 Finomkerámia
3. szappanfőző	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1617 Háztartási kozmetika
4. asztalos	1	1	1	1	1	1	1	2	9	1713 Bútoripar
bognár	1	1	1	1	1	1	1	7	14	
csutorás	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
esztergályos	1	1	–	–	–	–	–	–	2	
kádár	1	1	–	1	1	1	1	–	6	
puskaagykész.	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
5. összesen	5	3	1	2	2	2	2	7	24	1714 Egyéb fafeldolgozás
kötélverő	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
takács	1	1	1	1	1	–	1	25	31	
6. összesen	2	1	1	1	1	–	1	25	32	1743 Len- és kenderfeldolgozás
csapó	1	1	1	1	–	–	–	1	5	
posztókészítő	1	1	1	–	–	–	–	–	3	
7. összesen	2	2	2	1	–	–	–	1	8	1744 Gyapjúipar
8. gombkötő	1	1	–	–	–	–	–	–	2	1746 Rövidáruipar
harisnyakötő	–	1	–	–	–	–	–	1		
harisnyaszövő	1	1	–	–	–	–	–	–	2	
9. összesen	1	2	–	–	–	–	–	–	3	1747 Kötszövő ipar
fésűs	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
kefekötő	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
nyerges	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
szíjgyártó	1	–	1	1	–	–	–	–	3	
szítás	1	1	–	–	–	–	–	1	3	
szűcs	1	1	1	1	–	–	–	–	4	
tímár, tobak	1	1	–	–	–	1	–	1	4	

Mesterségek	Veszprém	Pápa	Várpalota	Devecser	Somlót. hely	Nagyvázsony	Zirc	Más helységek	Összesen	Egységes osztályozási rendszer
10. összesen	7	3	2	2	–	1	–	2	17	1751 Bőr- és szőrmeipar
csizmadia	1	1	1	–	1	1	–	4	10	
varga (cipész)	1	1	1	1	–	1	1	4	10	
11. összesen	2	2	2	2	1	2	1	8	20	1752 Cipőipar
kalapos	1	1	–	–	–	–	–	–	2	
süveges	1	1	–	–	–	–	–	–	2	
szabó	1	1	1	1	1	–	1	2	8	
szűrszabó	1	1	1	1	–	1	–	–	5	
vékonszabó	–	–	–	1	–	–	–	–	1	
zubbonykészítő	–	1	–	–	–	–	–	–	1	
12. összesen	4	5	2	3	1	1	1	2	19	1761 Textilruházati ipar
13. mészáros	1	1	–	1	–	–	–	2	5	1911 Húsipar
14. molnár	1	1	–	–	1	1	1	4	9	1915 Malomipar
15. pék	1	1	–	–	–	–	1	–	3	1916 Sütőipar
ács	1	1	1	1	–	1	1	2	8	
bádogos	1	–	–	–	–	–	1	–	2	
cserepező	1	1	–	–	–	–	1	–	3	
kőfaragó	1	1	1	–	–	–	1	1	5	
kőműves	1	1	1	–	–	1	1	1	6	
üveges	–	–	–	–	–	–	1	–	1	
16. összesen	5	4	3	1	–	2	6	4	25	2113 Vegyes magas-építőipar
17. borbély	1	1	–	–	–	–	–	–	2	7121 Fodrász kozmetika
Mindössze	41	32	18	16	8	15	16	70	216	

JEGYZETEK

1. MARX K.: A tőkés termelést megelőző formák. Kossuth 1978. 40 l.
2. TAKÁTS Gy.: A harmónia keresése. Szépirodalmi 1979. 281 l.
3. BALOGH B.–Oszóczki K.: A nagybányai ötvös céh a XV–XVII. században. Művelődéstörténeti tanulmányok. Kriterion 1979. 121–136 l.
4. Történelmi Tár 1894. 90–91 l.
5. Magyar vonatkozású =oszágos adatokat lásd: Éri–Nagy–Nagybákay: A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. (Továbbiakban: Céhkataszter)
6. NAGY L.: Céhes mesterségek magyar–német–latin nyelvű szótára. Céhkataszter I. kötet 193–248 l.
7. BARTÓCZ J.: Produktionsstruktur im Zunfhandwerk. Internationales Simposion Veszprém 1978. Veszprémi Akadémiai Bizottság 182–188 l.
8. 3/1975 (XI. 22.) KSH számú rendelkezés az egységes ágazati osztályozási rendszer bevezetéséről.
9. KOROMPAY Gy.: Veszprém. Műszaki kiadó Budapest, 1957. 23 l.
10. SZENTPÉTERY I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Akadémiai Budapest 1943. 2051. sz.
11. GUTHEIL J.: Az Árpád-kori Veszprém. Megyei levéltár 1979. 205 l.
12. BARTÓCZ J.: A céhek által egymásnak adományozott kiváltságlevelek Veszprém megyében. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 13/1978. 257 l.
13. Céhkataszter II. kötet 197–221 l.
14. L. NAGY: Notitiae politico geographico statisticac Hungariae. Budae 1828. Landler 428–437. A Céhkataszter területi beosztásának is ez a mű volt az alapja.
15. A Céhkataszter a megyében 171 céhszervezetet tüntet fel, ezt azonban a nyilvánvaló kettőzések kiszűrésével 162-re kellett redukálni. A Függelékben a helységek sorrendjében megtartottuk a Céhkataszter rendszerét. (Város-mezőváros falu, ezen belül alfabetben az L. Nagy művében használt elnevezések szerint.) A kettőzések általában abból eredtek, hogy a vidéki mestereket is felvett céhek magukat hol városi, hol város és vidéke, hol megyei céhek is nevezték irataikban. Vagy a többszörös céhek hol az egyik, hol a másik mesterséget nevezik meg irataikban, attól függően, melyik szakma ügyéről van szó. Pl. a veszprémi ács–kőfaragó–kőműves céh (2301–4155–767) nyilvánvalóan azonos az ács–cserepező–kőfaragó céhvel (2301–6185–703). Ugyancsak egynek vélelmezhető pl. a veszprémi és a Veszprém és vidéke takács céh (2301–1694–644, illetve 2303–1694–842) stb.
16. L. 6. sz. jegyzetet.
17. Céhkataszter II. 197–221 l.
18. BODÓ S.: Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-magyarországon 1872-ig. Ethnographia 1975. 4. sz.
19. KISS L.: Pest, Buda és Óbuda szabómestereinek története. Budapest 1936.
20. L. NAGY: Notitiae politico-geographico statisticae Budae, Landler 1828. 428–437. old.
21. A céhek számára vonatkozó adatok a Céhkataszterből a lakosság száma pedig Fényes Elek Magyarország leírása I. Pest 1847. Heckenast. 47 és 75–79 lapok adataiból való az 1846-os összeírásból.
22. BARTÓCZ J.: Adatok az építőipari szervezetek történetéhez. Statisztikai Szemle, 1976. 11. sz. 1109–1119 oldalak.
23. L. 18. sz. jegyzetet.
24. Bodó 18. sz. alatt idézett cikke 548. oldalán szerint egy 1770-es összeírás 565 céhes mester és legény mellett 260 kontárt és náluk dolgozó legényt említ Miskolcon.
25. BARTÓCZ J.: Fa és kő mesterei. Építésügyi Tájékoztatói Központ Budapest. 1976. 151 oldal.
26. KECSKÉS L.: Komáromi mesterségek. Madách 1978. 20–21. oldal.
27. FÉNYES E.: Komárom vármegye Pest 1848. c. művében a 47. oldalon 52 szakmát írt össze, s ezekben 496 mester, 490 legény és 235 inas, összesen 1221 iparúzó volt. A szerző 21. jegyzetben hivatkozott munkája 75–79. oldalak tartalmazzák Veszprém megye adatait.
28. Céhkataszter 197–221. oldal adatai, figyelemmel a 15. jegyzetben említett korrekcióra.
29. Fényes az iparos adatokhoz hozzáfűzi: „Igen terhes” volt a szétválasztás, mert az összeírás „harmadik rovatában polgárok és kézművesek” voltak összeírva. „Azonban én ezt a szolgabíró és levéltárnok urat e pontokra nézve, egyes községek szerint is felszólítom, bár többen elmaradtak (ti. a válasszal), mégis az egészet összeállítani megkíséreltem.” I.m. 46. oldal.
30. Kecskés idézett munkájában, 21. oldalon (26. jegyzet) a német vargák összes létszámát 46, a csizmadiákét pedig 110 mester, 70 legény és 55 inasban, összesen 235-ben tünteti fel Komárom városában az 1828-as összeírás szerint. A Bakonyi Múzeum adattárában őrzött mesterkönyv szerint a veszprémi csizmadiamesterek száma 1851-ben 162, (69 673. l. sz.), 1860-ban 142, (69 675. l. sz.), 1883-ban pedig 138 fő volt. A varga céh mestereinek létszáma a céhíratok szerint 1836–1870 között 21–25 fő volt (70. 1470. l. sz.).
31. A több mint 100 éve fennálló cipész kisiparos műhely tulajdonosa, Budahegyi István Batthány utca 10. adta a szakmai felvilágosításokat.
32. Az 1846. évi lakossági adatok Fényes idézett munkájából való, az Erdély és Horvát-Szlovákia nélküli történelmi Magyarországra vonatkozik. 271 varga és 322 csizmadia céhet vettünk figyelembe, a Céhkataszter I. kötet 282–296. oldal adatai szerint.
33. 1970-ben a lábbelikészítő kisiparosok száma 6692 fő volt a Statisztikai zsebkönyv 11. oldal szerint.
34. A veszprémi vargák iratai között a Bakonyi Múzeumban található egy (az írásról ítélve későbből való) kézírásos anyag, amelyben az áll, hogy a „varga czéh vagy nyersbőr készítő” először az Esztergombólkölcson vett 1473. év Vízkereszt után hatodnappal kelt céhlevelet használták, amelyet Esztergom város bírája és esküdtei állítottak ki, „Mátyás és Péter varga mesterek könyörgésére.” (Adattár 70. 1470. o. sz.)
35. LÁNCZOS K.: Einstein évtizede. Magvető, 1978. 102. lap.
36. Az 1970. magánkisipari adatokat a Magánkisipari Adattár 1938–1971, Budapest 1972. KSH 99. és 251. oldalairól állították össze az ott közölt létszámok alapján. Az egyéb soron híradástechnika és műszeripar szerepel.
37. Céhkataszter 210. oldal.
38. 5148-ról 3868 főre (76%). A 6. táblázat adata, illetve a 36. jegyzetben említett forrásból a megyei adat.
39. L. jegyzet szerinti forrás, 56. oldal.
40. Bakonyi Múzeum céhadattár 70. 1317. l. sz.
41. Bakonyi Múzeum céhadattár 70. 1470. l. sz. Ugyanitt (1473-as adatot említve) egy későbbi, kelt. nélküli írás a „vargák és nyersbőrkészítők” elnevezést használja.
42. BARTÓCZ J.: A veszprémi csutorások. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 10. kötet 249. oldal.
43. BARTÓCZ J.: A kézműves sütőipar története (II. rész) Sütőipar 1978. 1–4. sz. 37. oldal.
44. Fényes idézett munkájában (21. sz. jegyzet) 75–79. oldalakon említést tesz a „pokróczkallórol”, a lókúti üvegutatóról, a Pápan működő posztó-, a gapyjűszövetgyárról, a pipa- és szivargyárról, a herendi porcelán- és a városi edénygyárról, továbbá Mezőkomáromban „kartongyárról”.

Das Essay beschäftigt sich aufgrund der schriftlichen und sachlichen Dokumente der Handwerk-Zunftorganisationen im historischen Komitat Veszprém mit der geographischen Verteilung, mit der Entwicklung der im Laufe der Zeit mit der Häufigkeit des Vorkommens einzelner Handwerke und mit der Handwerkstruktur des Komitats. Die Liste, die die Zünfte nach ihrem Sitz und nach den Handwerkzweigen gruppiert (Beilage Nr. 1), gibt auch die frühesten und spätesten Zeitpunkte an, für die man Angaben gefunden hat. Die Liste enthält 162 Zunftorganisationen. Von diesen befanden sich 120 in den acht Städten und 42 in den Zunftgemeinden (Tabelle 2).

Der Verfasser gibt eine Erklärung dafür, warum er es für wichtig hält, ausser der Anzahl der Zünfte auch das zu wissen, wo sich diese Zünfte befanden und wieviel Handwerkzweige (Gewerbe) dazu gehörten. Es wurde festgestellt, dass in den 162 Organisationen 216 Handwerkzweige vorkommen (Beilage Nr. 2):

Aufgrund der Analyse der Vereinigungsformen und der Zahl der vorkommenden Handwerkzweige konnten sechs Variationen der Genossenschaften festgestellt werden. Die häufigste Form war die sog. Fachzunft, die nur die Meister desselben Handwerks vereinigte, zahlmässig waren es 101, also 63,1% der gesamten Zunftorganisationen (Tabelle 3). In den Vereinigungen kommen im Komitat 46 Handwerkzweige vor, wobei im Lande insgesamt 202 bekannt sind (Tabelle 4). Die am häufigsten vorkommenden Fachgewerke sind folgende: Weber, Schmiede, Wagner Stiefelmacher und Schuhmacher.

Der Verfasser schönt vor, dass man bei der Gruppierung der Handwerkzweige statt des bisher gebrauchten Systems eine in Ungarn offiziell schon eingeführte einheitliche Klassifizierungsmethode anwenden sollte. Das System dieser Methode wird im Essay in der Beilage Nr. 3 dargestellt, die auch die Angaben des Komitats Veszprém enthält.

Das Essay beschäftigt sich mit der Lage der Marktverhältnisse und mit der Verbreitung der Industrialisierung. Zur Messung der Marktlage empfiehlt der Verfasser die auf eine reduzierte Zunft fallende Einwohnerzahl. Im Komitat Veszprém war dieser Wert: 790. Beim Vergleichen der Entwicklung der Zunftgewerbe stellt der Verfasser fest, wieviel Zünfte auf 10 000 Einwohner fallen. Im Komitat Veszprém sind es 9,5 (Tabelle 5). Aufgrund des überprüfens zahlreicher Daten kam der Verfasser zur Schlussfolgerung, dass man – obwohl die Unterschiede zwischen den minimalen und maximalen Werten sehr gross sind – bei einem Handwerkzweig (nicht bei

einer Zunft) mit 23,5 Meistern, Gesellen, Lehrlingen zu rechnen hat. So kann man die Anzahl der Zunftgewerbler ausrechnen, wenn uns keine Listen, keine genauen schriftlichen Angaben zu Verfügung stehen (Tabelle 6). Ausser der schätzungsweise Feststellung der Anzahl der Handwerker gibt der Verfasser seine Meinung im Zusammenhang mit der Bestimmung der Kapazität des Handwerkergewerbes bekannt. Er unterstreicht die grossen Unterschiede im Stand der einzelnen Handwerkzweige und deshalb wählt er als Beispiele die zwei grossen Handwerkzweige, die Schuster und Stiefelmacher. Die Methode wird folgenderweise durchgeführt. Aus den Zunftschriften (Meisterbüchern usw.) entnimmt man den vollen Stand. Im Beispiel sind es 76 Schuster und 300 Stiefelmacher. Daraus werden 20% abgezogen wegen des an den Märkten verbrachten Zeit, die Zahl der Lehrlinge wird auf die Hälfte reduziert (Hausarbeit) und schliesslich wird von den 40% der übriggebliebenen vorausgesetzt, dass sie sich mit Reparatur beschäftigen. Es bleiben also 40%, d. h. 120 Mann, die produktive Arbeit verrichten. Danach werden zwei vielgebrauchte Produkte ausgewählt (Schnallenschuhe, gewöhnliche Stiefel). Es wird die zur Verfertigung dieser Produkte verwendete Zeit genommen (12, d. h. 33 Stunden) und diese mit der Grundarbeitszeit (mit 250 Werktagen/11 Stunden Arbeitszeit gerechnet) geteilt bekommt man die Jahreskapazität, die im Falle des Schuhmachers 230 Paar Schuhe und beim Stiefelmacher 83 Stiefel ausmacht. (Die Jahresschuhwerkkapazität des Komitats war weniger, als ein Paar pro Kopf.)

Der Verfasser beschäftigt sich ausführlich mit der Handwerksstruktur des Komitats. Bei der Analyse dieser Struktur gebraucht er die einheitliche Klassifizierungsmethode der Handwerke. Die zusammenfassenden Daten sind nach den einzelnen Handwerkzweigen und in zeitlicher Reihenfolge in der Tabelle 10 angegeben. Die Hauptzweige im XVI. Jahrhundert war die Leichtindustrie und Lebensmittelindustrie. Diese Proportion veränderte sich infolge des Heranwachsens neuer Industriezweige und verminderte sich im XVII. Jahrhundert auf 73%, aber auch in den nächsten Jahrhunderten gehörten diese zwei Industriezweige zu den wichtigsten. Die grosse Veränderung zeigt die Rubrik des Jahres 1970 in der Tabelle 10.

Der Verfasser schliesst sein Essay mit der Erörterung der grundlegenden Ursachen des Auflassens der Zünfte.

Anschrift des Verfassers: dr. József Bartócz
H-1015 Budapest, I.
Donáti u. 32.